

Anna Rudnik*

Dzieci i młodzież wobec ludzi starych i starości – perspektywa pedagogiczna

Streszczenie. Artykuł dotyczy sposobu postrzegania człowieka starego i starości przez dzieci i młodzież. Zagadnienie to stanowi problem istotny, gdyż analizy i raporty na ten temat podkreślają, iż najmniej przychylne nastawienie wobec ludzi starych przejawia wskazana grupa osób. Dzieci i młodzież wypowiadają się na temat starości i człowieka starego zazwyczaj mało przyjaźnie, a swoje opinie budują w oparciu o na ogół negatywny stereotyp starości i człowieka starego w społeczeństwie. Ponadto te nieprawdziwe przekonania ujawniają się w ocenie jakości międzygeneracyjnych relacji oraz częstotliwości podejmowanych międzygeneracyjnych kontaktów.

Zarówno z perspektywy pedagogiki, jak i gerontologii ważne jest podejmowanie kwestii postrzegania człowieka starego oraz starości. Poczucie satysfakcji życiowej seniorów oraz przeżywanie starości uwarunkowane jest nie tylko czynnikami indywidualnymi związanymi z sytuacją jednostki, lecz także nastawieniem innych osób, grup i społeczności względem nich. Stąd zgłębianie i eksploracja zarysowanego problemu istotne są wśród różnych grup wiekowych, szczególnie zaś w grupie dzieci i młodzieży. Takie ujmowanie tematu umożliwia również podejmowanie działań edukacyjnych, które pozwolą odpowiednio przygotować młodą generację do obcowania i współpracy z najstarszym pokoleniem oraz rozumienia i dostrzegania potrzeb i problemów osób starszych.

Słowa kluczowe: ludzie starzy i starość, relacje międzypokoleniowe.

Children and adolescents about old people and old age – pedagogical perspective

Summary. The article concerns the children and adolescents perception of an old people and old age. This issue is a significant problem because analyzes and reports on the subject, emphasize that the least favorable attitudes towards the elderly manifests indicated young generation. Children and adolescents usually speak out not very friendly about old age and the old people and build their opinions on the basis of generally negative stereotype of old age and the old people in the society. Moreover, these false beliefs are revealed in the assessment of the quality of intergenerational relationships and undertaken frequency of intergenerational contacts.

From the perspective of pedagogy and gerontology important is to be concerned with the perception of an old people and old age. The sense of life satisfaction and experience of old age are pivoted not only on individual factors related to the situation of the individual, but also the

* Uniwersytet w Białymstoku, Wydział Pedagogiki i Psychologii, Zakład Andragogiki i Gerontologii Edukacyjnej, 15-328 Białystok, Świerkowa 20, a.rudnik@uwb.edu.pl.

attitudes of other individuals, groups and communities to them. Thus, analysis and explorations of outlined issue are significant among different age groups, especially among children and adolescents. Such perspective also allows conceiving and leading educational activities that will prepare the young generation for cooperation with old people and help them to understand and recognize the needs and problems of old people.

Keywords: old people and old age, intergenerational relations.

Wstęp

Starość przywołuje na myśl wiele refleksji, wspomnień i spostrzeżeń. Mimo że stanowi kolejny, wprawdzie ostatni, ale – co istotne – rozwojowy okres życia, wzbudza wiele sprzecznych odczuć. Niekiedy widziana jest jako piękna, wzbudza radość, przywołuje przyjemne chwile, a nawet rozczula. Bywa jednak także utożsamiana ze smutkiem, żalem, strachem, chorobą, cierpieniem. Społecznie częściej postrzegana jest jako mało przyjemny, przepełniony problemami i troskami etap życia. Ludzie starzy¹ jawią się zaś jako grupa schorowanych, nieszczęśliwych i roszczeniowych osób, co z kolei nie pozostaje bez znaczenia dla sposobu ich charakteryzowania i traktowania.

W ostatnich latach status społeczny osób starszych ulega osłabieniu. Sytuacja ta stanowi m.in. skutek funkcjonowania negatywnych przekonań na temat starości i człowieka starego, gwałtownych przemian społecznych, a także braku wiedzy z zakresu funkcjonowania osób starszych. Analizy i opracowania na temat stereotypu starości i człowieka starego w społeczeństwie podkreślają izolację, samotność, zależność i potrzebę pomocy². Wskazują obraz jesieni życia, który jawi się na ogół jako negatywny, a oparty na dalekich od rzeczywistości stereotypach i uogólnieniach. Starość coraz częściej postrzegana jest jako wyzwanie dla współczesnej rzeczywistości, która wielbi młodość, indywidualizm, zmianę, postęp, które bywają trudne do zrozumienia i opanowania przez ludzi starych.

Stereotyp nie uwzględnia heterogeniczności starości, tego że faza ta jest wieloznacznie ujmowana i różnie przez osoby starsze przeżywana. Niestosownie okres późnej dorosłości łączy się ze złym stanem zdrowia, niedołężnością oraz zależnością od innych, pomijając przy tym fakt istnienia całkiem licznej grupy osób starszych cieszących się dobrym stanem zdrowia i charakteryzujących się aktywnością. Co prawda współcześnie przypisuje się także osobom starszym takie cechy, jak: wiedza, mądrość życiowa, cierpliwość,

¹ W artykule pojęcie „ludzie starzy” będzie używane zamiennie z określeniami „osoby w okresie późnej dorosłości”, „osoby starsze”, „seniorzy”. Wszystkie terminy używane będą jako synonimy określenia „ludzie starzy”, tj. odnoszącego się do osób, które ukończyły 60. rok życia.

² M.in. badania prowadzone przez Rembowski (1984), Susułowską (1989), Szarotę (2004) i in., a także TNS OBOP i CBOS. Badania i analizy dotyczące postrzegania starości i człowieka starego można znaleźć również w pracach takich autorów, jak: Kowalczyk, 2012; Wądołowska, 2009; Szczepańska, 2008.

doświadczenie, autorytet, jednak znacznie rzadziej przyznaje się najstarszemu pokoleniu³ należyłą pozycję.

Wprawdzie ogólnopolskie analizy i opracowania wskazują, iż większość Polaków dostrzega rolę i znaczenie najstarszej generacji (Wądołowska, 2009, s. 10), jednak opinie te nie pokrywają się znacząco ze społecznymi przekonaniem na temat osób starszych i starości. Najbardziej przychylne ludziom starym jest średnie pokolenie. Osoby starsze doceniane są przede wszystkim ze względu na pomoc okazywaną w opiece nad wnukami oraz wiedzę i doświadczenie. Negatywne skojarzenia dotyczące starości przejawia co jedenasty badany, koncentrując się głównie na sytuacji zdrowotnej osób starszych oraz ich zależności od innych (Wądołowska, 2009, s. 3). Najmniej przychylne nastawienie wobec ludzi starych przejawiają dzieci i młodzież.

Nastawienie pokoleń względem siebie, a także relacje łączące pokolenia stanowią zagadnienia istotne z perspektywy wszystkich generacji. Każda generacja poprzez wzajemne kontakty zyskuje możliwość nabywania wiedzy i umiejętności, rozwijania własnej osobowości, ma okazję do zaspokajania własnych potrzeb, przeżywania niezwykłych stanów i sytuacji. Szczególne znaczenie międzypokoleniowym relacjom przypisuje się w okresie starości, kiedy to na skutek zmian w obszarze ról społecznych, podejmowanych aktywności i obowiązków kontakty międzyludzkie wpływają na poczucie zadowolenia z życia, a przez to na jego bilans (m.in. Susułowska, 1989, s. 318–319; Sidorczuk, 2008, s. 197). Poczucie satysfakcji życiowej seniorów oraz przeżywanie starości uwarunkowane są nie tylko czynnikami indywidualnymi związanymi z sytuacją jednostki, lecz także nastawieniem innych osób, grup i społeczności względem nich.

Przekonania na temat starości i osób starszych prezentowane przez dzieci i młodzież stanowią kwestię szczególnie ważną. Okres dzieciństwa i dorastania to czas kształtowania i osiągnięcia pełnej struktury osobowości, tworzenia własnej hierarchii wartości i celów, określania swojego miejsca w świecie. A zatem jest to etap decydujący dla powstawania poglądów i przekonań na temat otaczającej rzeczywistości, ludzi, zjawisk, a więc także tych dotyczących człowieka starego i starości. Dzieciństwo i okres dorastania to czas, w którym można najpełniej oddziaływać na osobowość, postawy, zachowanie dzieci i młodzieży (Lawrence, Oliver, 2002, s. 32). Istotna jest więc analiza sposobu postrzegania ludzi starych i starości przez najmłodszą generację, a następnie projektowanie działań zmierzających do wzmacniania i kształtowania wzajemnych relacji pomiędzy najmłodszymi i seniorami, a tym samym poprawy sytuacji osób starszych.

³ W artykule pojęcie „pokolenie” będzie używane zamiennie z określeniem „generacja” dla określenia ogółu ludzi w zbliżonym wieku, żyjących w tym samym czasie.

Postrzeganie ludzi starych i starości

Prezentacja stanowiska młodszych pokoleń na temat starości i człowieka starego stanowi problem o tyle istotny, iż na próżno w literaturze przedmiotu szukać kompatybilnych badań w tym zakresie. Zazwyczaj badacze skupiają się na badaniu jednej wybranej generacji. Powoduje to trudność w formułowaniu ogólnych wniosków na temat postrzegania osób starszych i starości w ogóle. Wielu autorów (Rembowski, 1984; Susułowska, 1989; Szarota, 2004; Wandrasz, 2005; Maciantowicz, 2006; Wiechetek, Zarzycka, Steuden, 2006; Czapka, 2007; Słupska-Kwiatkowska, 2008; Kowalczyk, 2012; Wądołowska, 2009; Szczepańska, 2008) w swoich badaniach podkreśla, iż nie ma zgody co do postrzegania roli i znaczenia człowieka starego przez młodsze grupy wiekowe, a wyłaniający się stereotyp starości i człowieka starego w społeczeństwie jest na ogół negatywny.

Najmłodszy wypowiadają się na temat starości i człowieka starego zazwyczaj mało przyjaźnie. Ludzie starzy jawią się jako osoby schorowane, niesamodzielne, smutne, samotne, potrzebujące pomocy, a także nadużywające przywilejów (m.in. takich jak tańsze przejazdy komunikacją publiczną itd.) oraz jako te, które nie wnoszą wystarczających zasobów w finansowanie służby zdrowia, rynku pracy oraz ubezpieczenia społeczne i zdrowotne (Halicka, Halicki, 2011, s. 18; Susułowska, 1989, s. 49; Wądołowska, 2009, s. 3). Wśród atrybutów osób starszych dzieci i młodzież wymieniają: biedę, bezradność, rezygnację, izolację, niepełnosprawność oraz śmierć. W świadomości młodzieży „stary” nierzadko oznacza gorszy, słaby i brzydki, a ludzie starzy postrzegani są jako bierni, roszczeniowi, niechętni zmianom oraz koncentrujący swoje życie wokół własnej osoby. Podejmowane przez seniorów aktywności kojarzone są na ogół z opieką nad wnukami, pracą w gospodarstwie domowym, praktykami religijnymi oraz pomocą rodzinie. Działania te nie zyskują jednak aprobaty młodzieży, gdyż nie są łączone z pracą społeczną, realizowaniem pasji, podróżowaniem i innymi zajęciami cieszącymi się uznaniem ludzi młodych (Krupa, 2012, s. 38). Uwagę zwraca, iż młodzież rzadko myśli o starości, co powoduje awersję do wypowiadania się na temat tego okresu życia, a także trudność w odnajdywaniu pozytywnych aspektów życia w starości, przez co nie sprawia im przyjemności obcowanie z osobami starszymi (Śliwa, 2010, s. 100).

Mimo iż starość na ogół postrzegana jest negatywnie przez pryzmat zmniejszających się możliwości fizycznych ludzi starszych oraz zmian dokonujących się w procesach poznawczych, to niektóre analizy (Kozdroń, Kozdroń, Nowak, 2008; Maciantowicz, 2006) dostarczają optymistycznych informacji, wskazując, iż część młodzieży myśli o seniorach pozytywnie, dostrzegając ich rolę i znaczenie. Ci młodzi ludzie twierdzą, iż starość i młodość to dwa różne etapy życia, które doskonale się uzupełniają, stwarzając pokoleniom okazję, by uczyć się od siebie wzajemnie. Osoby starsze bywają postrzegane jako: rozsądne, szczerze, odpowiedzialne, uczciwe oraz poważne.

W sferze emocjonalnej osoby starsze uchodzą za spokojne, opanowane, ale też przewrażliwione, nieco rzadziej zaś za wesołe i pełne humoru. Młodzież w kontaktach z osobami starszymi odczuwa ich życzliwość, zaufanie, chęć do współpracy i uczynność. Najbardziej znaczącą wartością wynikającą z relacji z osobami starszymi okazuje się natomiast poczucie, że jest się kochanym oraz uzyskanie podstaw wiary religijnej i zasad moralnych (Szczepańska, 2008, s. 4). Dla wielu osób babcia i dziadek stanowi źródło wiedzy o dziejach rodziny, niektórych wydarzeniach historycznych oraz patriotyzmie. Część dzieci i młodzieży podkreśla, iż zawdzięcza dziadkom takie cechy charakteru, jak: obowiązkowość, pracowitość, samodyscyplinę i silną wolę. Nieco rzadziej wskazywana bywa rola dziadków w rozbudzaniu miłości do ojczyzny, przekazywaniu umiejętności praktycznych czy kształtowaniu zainteresowań (Kowalcuk, 2012, s. 16).

Wyniki analiz z jednej strony pokazują niewielkie znaczenie osób starszych w wychowaniu młodego pokolenia, z drugiej zaś – pozytywny obraz seniorów wśród niewielkiej grupy dzieci i młodzieży. Przegląd zarysowanych powyżej wyników badań stał się inspiracją do zgłębiania tematu percepcji człowieka starego i starości przez autorkę artykułu. W sytuacji braku raportów i informacji na ten temat, odnoszących się do województwa podlaskiego, badania zostały zaprojektowane i przeprowadzone wśród dzieci i młodzieży zamieszkałych w tym województwie.

Założenia badawcze

Badania zrealizowane zostały wśród dzieci i młodzieży z trzech wybranych środowisk wiejskich województwa podlaskiego¹ w roku 2011. Ich celem było uzyskanie wiedzy na temat postrzegania ludzi starych i starości przez najmłodsze pokolenie zamieszkujące środowiska wiejskie wskazanego województwa. Istotną kwestią było pokazanie, jaki stosunek mają dzieci i młodzież do osób starszych, tj. w wieku 60 i więcej lat. Szczególnie interesujące wydało się stworzenie „portretu człowieka starego” w opinii młodszego pokolenia, przedstawienie skojarzeń ze starością, miejsca seniorów w życiu dziecka, stosunku dzieci i młodzieży do człowieka starego i starości, a także poglądów na temat problemów, z jakimi borykają się osoby starsze.

Zastosowano metodę sondażu diagnostycznego z wykorzystaniem zdań niedokończonych. Badania zostały przeprowadzone przy zastosowaniu

¹ Badania nad postrzeganiem ludzi starych i starości stanowiły część badań realizowanych przez autorkę niniejszego artykułu w ramach rozprawy doktorskiej *Przemoc wobec osób starszych na wsi. Wskazania dla oddziaływań pedagogicznych*. Wybór terenu badań uzależniony był więc od pierwszego etapu badań, którymi objęto osoby starsze z trzech środowisk wiejskich zróżnicowanych pod względem statusu społecznego, a także pod względem religijnym i kulturowym.

techniki ankiety, opracowanej przez autorkę artykułu, wśród 502 uczniów szkół podstawowych i gimnazjów.

W trakcie badań uzyskano bogaty materiał empiryczny dotyczący postrzegania starości oraz roli i znaczenia ludzi starych w życiu badanych uczniów. Niniejszy artykuł stanowi prezentację jedynie fragmentu prowadzonych eksploracji dotyczących cech, roli i znaczenia osób starszych w opinii badanych.

Dzieci i młodzież wobec ludzi starych i starości w badaniach własnych. Charakterystyka badanych

Badaniami objęto uczniów szkół podstawowych i gimnazjalnych w wieku od 10 do 15 lat w badanych środowiskach wiejskich. Kryterium określenia zmiennej wieku stanowiła zdolność do myślenia logicznego, przyjmowania kilku różnych perspektyw oraz konstruowania sądów na temat otaczającej rzeczywistości społecznej. Okres dzieciństwa starszego i dorastania przypadają na lata, kiedy kształtuje się pełna struktura osobowości. Jest to czas, w którym można najpełniej oddziaływać na osobowość oraz postawy dzieci i młodzieży względem innych osób, procesów i zjawisk (m.in. Obuchowska, 2000, s. 175–179; Schaffer, 2008, s. 335–345; Turner, Helms, 1999, s. 287–294, 349–356).

Większość badanych uczniów stanowiły osoby uczące się w szkołach gimnazjalnych (59,7%), a więc znajdujące się w fazie adolescencji. Mniej liczną grupę stanowili uczniowie szkół podstawowych (40,3%). Biorąc pod uwagę płeć proporcje badanych dzieci i młodzieży były bardzo zbliżone: dziewczęta stanowiły 49,4%, a chłopcy 50,6%. Różnica w odsetku dziewcząt i chłopców wynosiła zaledwie 1,2%.

Uczniowie pochodzili na ogół z rodzin dwupokoleniowych (60,2%), rzadziej wychowywali się w rodzinach wielopokoleniowych (37,9%). Nieliczny odsetek badanych (1,9%) nie funkcjonował w żadnym z wymienionych typów rodziny. Mowa tu m.in. o dzieciach nieposiadających żyjących rodziców, a wychowywanych przez dziadków bądź innych członków rodziny. Mimo przewagi liczebnej rodzin dwupokoleniowych zwraca uwagę także znacząca liczba rodzin wielopokoleniowych. W badanych środowiskach oba typy rodzin można było określić stosunkiem 2 : 3.

Ważne zagadnienie dotyczące sytuacji rodzinnej dzieci i młodzieży stanowiły relacje rodzinne badanych. Stosunki z najbliższymi mają związek ze sposobem postrzegania otaczającej rzeczywistości społecznej przez poszczególne generacje, a tym samym wpływają na percepcję starości i ludzi starych przez najmłodsze pokolenie (m.in. Rembowski, 1984; Susułowska, 1989; Szarota, 2004; Słupska-Kwiatkowska, 2008; Śliwa, 2010). Niezależnie od środowiska zamieszkania zdecydowana większość dzieci i młodzieży oceniła relacje rodzinne jako bardzo dobre (54,0%) oraz dobre (37,1%). Jednak prawie co dziesiąta osoba twierdziła, że stosunki z najbliższymi nie układają

się najlepiej. Część spośród tych uczniów (8,5%) wskazywała na relacje przeciętne, zaś dwoje z nich przyznało, że relacje w ich rodzinach są złe, a nawet bardzo złe (0,4%).

Zaprezentowana charakterystyka badanych dzieci i młodzieży stanowić będzie tło odnośnie postrzegania przez nich starości i ludzi starych.

Ludzie starzy i starość w opinii badanych

Sposób postrzegania ludzi starych i starości stanowi zagadnienie istotne dla wielu dyscyplin naukowych, w tym m.in. gerontologii społecznej i oświatowej. Z ich perspektywy istotne jest kształtowanie właściwych postaw względem ludzi starych i starości, gdyż społeczne nastawienie względem osób starszych jest jednym z czynników mających wpływ na poziom satysfakcji życiowej oraz sposób przeżywania starości (Halicka, 2004, s. 25, 38). Kształtowanie korzystnego wizerunku najstarszego pokolenia powinno także stanowić przedmiot działalności pedagogicznej zorientowanej na formowanie osobowości i postaw całego społeczeństwa. Podstawą wszelkich działań pedagogicznych powinna być wiedza na temat postrzegania ludzi starych, ich roli i znaczenia nie tylko w rodzinie, lecz także w społeczeństwie.

Badania prowadzone wśród dzieci i młodzieży ze środowisk wiejskich województwa podlaskiego wykazały, że poziom wiedzy najmłodszej generacji na temat osób starszych był zróżnicowany.

By zobrazować stosunek dzieci i młodzieży do osób starszych i starości, dzieciom zadano szereg pytań dotyczących postrzegania seniorów, a więc ich cech osobowych, kompetencji, roli i znaczenia. Uczniowie zostali poproszeni m.in. o podanie cech charakteru, które ich zdaniem w sposób najbardziej adekwatny opisują seniorów. Ludzie starzy na ogół jawili się badanym jako osoby empatyczne (49,6%) oraz schorowane (31,5%) i denerwujące (31,1%). Pozostałe kategorie odpowiedzi wymieniane były zdecydowanie rzadziej. Mowa tu o takich cechach, jak: mądrość i odpowiedzialność (26,7%), opanowanie (19,1%), a także określeniach wskazujących, iż osoby starsze są niemiłe (14,9%) czy pogodne (12,0%). Co dziewiąta osoba podała cechę, która została ujęta w kategorii „inne”. Znalazły się wśród nich takie określenia ludzi starych, jak: rodzinni, wytrzymali, łatwowierni, szczęśliwi, ale też patrioci. Nieliczni badani wskazali natomiast, iż ludzie starzy są smutni i samotni. Nie miały odsetek uczniów (12,0%) nie potrafił w ogóle wskazać cech opisujących osoby starsze.

Dzieci i młodzież nie tylko potrafili wskazać cechy opisujące osoby starsze, lecz także dostrzegali potrzeby, z jakimi zmagają się ludzie starzy. W ich opinii osobom starszym najczęściej brakowało opieki i troski (47,0%) oraz miłości i ciepła (30,1%). Co dziesiąty ankietowany sygnalizował natomiast, iż seniorzy potrzebują towarzystwa innych ludzi oraz rodziny. Jedynie nieliczni badani wskazali na istnienie potrzeb zdrowotnych (3,2%) oraz pozostałych

pragnień (m.in. rozrywki, pieniędzy, radości, czasu itd.) umieszczonych pod kategorią „inne” (5,8%). Ponadto w przypadku niniejszego pytania znalazły się osoby (3,8%), które nie potrafiły się do niego ustosunkować.

Uczniowie zostali zapytani również o to, w jaki sposób postrzegają życie ludzi starych. Większość badanych dostrzegała zmagania towarzyszące funkcjonowaniu w starości, gdyż co trzeci z nich stwierdził, iż życie najstarszego pokolenia jest nieprzyjemne (33,5%), a co czwarty wskazał też, że jest ono trudne (24,9%). Nie wszyscy uczniowie patrzyli na okres późnej dorosłości sceptycznie, część z nich twierdziła, iż egzystencja seniorów jest przyjemna (23,7%). Niewielki odsetek dzieci i młodzieży (7,0%) podkreślał zaś, że trudno jednoznacznie opisać okres jesieni życia, gdyż uwarunkowana jest różnymi czynnikami. Część uczniów stwierdziła natomiast, że życie ludzi starych jest po prostu inne (8,0%) od tego, które wiodą młodsze generacje. Wśród badanych znalazły się też osoby (3,0%), które nie potrafiły odpowiedzieć na niniejsze pytanie.

Warto zwrócić uwagę, że postrzeganie przez dzieci i młodzież życia seniorów jako nieprzyjemnego wynikało z przekonania o samotności towarzyszącej tej grupie wiekowej. Ponad połowa badanych (68,9%) miała poczucie, iż osoby starsze cierpią z powodu osamotnienia – niezależnie, czy mieszkają sami, czy dzielą swoją codzienność z członkami rodziny. Jako osoby samotne częściej wskazywano seniorów, którzy prowadzili jednoosobowe gospodarstwa domowe (52,8%) niż ludzi starych wiodących życie z krewnymi (16,1%). Nie mały odsetek badanych twierdził, iż osoby starsze ze względu na dobrą organizację czasu wolnego nie borykały się z poczuciem samotności. Odpowiedzi takiej udzielił niemal co trzeci uczeń (31,1%).

Badani bez trudu byli w stanie określić czynniki, które wzbudzały ich uznanie. Dzieci i młodzież najwyżej ceniły ciepło i troskę okazywaną im przez osoby starsze (33,1%) oraz ich postawę życiową (30,1%). Analiza wyników potwierdziła, iż uczniowie upatrywali w osobach starszych możliwość kompensacji potrzeby miłości i opieki oraz częściej obdarzali osoby starsze uznaniem, podkreślając ich serdeczność, a zarazem opiekuńczość. Niewielka część ankietowanych (5,6%) doceniała właściwości osób starszych oznaczone kategorią „inne”, w której znalazły się takie odpowiedzi, jak: „u ludzi starych lubię wszystko”, „to, że zawsze mają czas dla młodszych pokoleń” i „na wiele pozwalają”. Wśród dzieci i młodzieży znalazły się też osoby, które twierdziły, że nie darzą uznaniem najstarszego pokolenia (3,8%), bo nie wiedzą, za co mogłyby darzyć sympatią ludzi starych (3,8%).

Uczniowie zostali zapytani również o kwestie, które w odniesieniu do najstarszego pokolenia najbardziej im przeszkadzają. Analiza odpowiedzi na niniejsze pytanie, także w kontekście poprzednio omawianym, wskazała dość krytyczny stosunek dzieci i młodzieży względem seniorów. Jedynie co czwarty uczeń stwierdził, iż nic nie przeszkadza mu u ludzi starych (22,9%). Natomiast niemal wszyscy pozostali wyrażali względem nich dezaprobatę. Mowa tu o postawie i zachowaniu osób starszych, które przeszkadzały niemal

połowie ankietowanych (49,6%), o niepełnosprawności (8,8%) oraz kategorii „inne”, w której zwracano uwagę na nieprzyjemny zapach oraz podawano, że wszystko, co dotyczy osób starszych, nie odpowiada badanym (5,4%). Co siódmy uczeń nie ustosunkował się do niniejszego pytania (13,4%).

Zaprezentowane powyżej wyniki wskazują, iż dla części badanych kontakt z najstarszą generacją stanowi ważną okoliczność w procesie przekazywania wiedzy i umiejętności na temat spraw istotnych w życiu. Możliwość obcowania z ludźmi starymi dla młodszych pokoleń staje się okazją do pozyskiwania informacji, zdobywania nowych doświadczeń oraz nabywania uniwersalnych, a zarazem podstawowych kompetencji przydatnych w codziennym funkcjonowaniu. Prezentowane w niniejszym artykule badania potwierdziły wskazaną tezę.

Ludzie starzy w opinii dzieci i młodzieży są przede wszystkim nauczycielami uniwersalnych wartości i ponadczasowych kompetencji związanych z funkcjonowaniem człowieka w społeczeństwie, a także umiejętności odnoszących się do kształtowania relacji z ludźmi. Dzieci i młodzież widziały w osobach starszych przede wszystkim strażników doniosłych, ogólnoludzkich zasad i wartości. Młodzi badani doceniali osoby starsze także za to, iż przekazują im wiedzę o życiu (53,4%), umacniają postawy patriotyczne (51,4%) oraz obdarzają miłością (47,0%). Szczególnie istotną wydaje się ostatnia wskazana kompetencja najstarszego pokolenia, dzięki której niemal połowa młodych badanych zawdzięczała poczucie bycia kochanym. Opinia badanych w tej kwestii stanowi odzwierciedlenie powszechnego przekonania, iż zaspokajanie potrzeby miłości stanowi charakterystyczną cechę relacji istniejącej pomiędzy najstarszą i najmłodszą generacją, a także domenę aktywności rodzinnej osób starszych (m.in. Szatur-Jaworska, Błędowski, Dzięgielewska, 2006, s. 103; Komorowska-Pudło, 2007, s. 220–221).

Ponadto warto zauważyć, iż prawie połowa badanych uczniów z wybranych środowisk wiejskich województwa podlaskiego podkreślała rolę seniorów w kształtowaniu cierpliwości (45,4%) oraz umiejętności współpracy z innymi (45,2%). Najrzadziej wskazywanymi kategoriami odpowiedzi były natomiast kompetencja związana z rozumieniem piękna (19,5%) oraz nauczanie tzw. „innych rzeczy” (tj. zasad współżycia społecznego, sposobów spędzania czasu wolnego, wiedzy itp.).

Biorąc pod uwagę fakt, iż niemała część uczniów ceniła wiedzę i doświadczenie posiadane przez osoby starsze, interesujący wydaje się rozkład odpowiedzi na pytanie: „czy poprosiłbyś starszą osobę o radę?”. Ponad połowa uczniów z badanych gmin odpowiedziała twierdząco. Co piąty ankietowany (19,7%) stwierdził jednak, że nie zapytałby o radę osoby starszej ze względu na niezrozumienie przez nią problemów, z którymi borykają się ludzie młodzi. Wśród badanych znaleźli się uczniowie, którzy nie potrafili stwierdzić, czy skorzystaliby z rad najstarszego pokolenia (21,5%).

Zastanowienie wzbudzało też pytanie: czy opinie dzieci i młodzieży na temat starości i człowieka starego miały związek ze stosunkiem ankietowanych do ludzi starych? By zweryfikować to przypuszczenie, postawiono dzieciom

i młodzieży pytanie: czy traktują osoby starsze z szacunkiem? Zdecydowana większość stwierdziła, iż zawsze odnosi się do przedstawicieli najstarszej generacji z odpowiednim poszanowaniem (58,0%). Jednak co czwarta osoba przyznała, że uzależniała okazywanie szacunku od postępowania osób starszych (23,7%). W sytuacji, gdy osoby starsze były miłe w stosunku do uczniów, oni także zachowywali się wobec nich uprzejmie. Część ankietowanych (13,6%) podkreślała, iż wiek nie miał znaczenia dla ich postępowania wobec innych ludzi. Niezależnie czy osoba, z którą mieli kontakt, była młoda czy bardziej doświadczona, traktowali ją w podobny sposób. Przyciąga uwagę fakt, iż co dwudziesty uczeń (4,8%) okazywał szacunek jedynie względem tych osób starszych, z którymi był spokrewniony.

Dzieci i młodzież, w celu dokładniejszego zobrazowania znaczenia, jakie przypisywali ludziom starym, zostali poproszeni o wskazanie osób i instytucji, które przekazują młodym generacjom informacje o tym, co jest w życiu ważne. Osobami najwyżej cenionymi przez dzieci i młodzież odnośnie przekazywania informacji na temat najważniejszych zasad i wartości w życiu byli rodzice (75,3%). Badani w mniejszym stopniu docenili rolę dziadków oraz szkoły w kształtowaniu ich światopoglądu. Najstarsze pokolenie przez co trzecią osobę (36,1%) umieszczone zostało prawie na najwyższej pozycji wśród instytucji dostarczających wiedzy na temat istotnych spraw w życiu każdego człowieka. Taki rozkład odpowiedzi pozwala stwierdzić, iż przede wszystkim rodzice, rzadziej zaś dziadkowie odgrywali istotną rolę w formowaniu osobowości młodego pokolenia. Wysoka pozycja rodziców w strukturze osób i instytucji znaczących z pewnością wynika z faktu, iż to oni ponoszą największą odpowiedzialność za wychowanie najmłodszego pokolenia. Dziadkom przypisuje się wspieranie działań wychowawczych podejmowanych przez rodziców. Mimo to niepokój i zastanowienie wzbudza fakt, iż jedynie co trzeci młody człowiek dostrzegł znaczenie roli dziadków w tym zakresie. Być może wynika to ze specyfiki życia w środowisku wiejskim, gdzie kontakt z osobami starszymi miał miejsce niemal codziennie albo też był bardzo ograniczony ze względu na dzielącą generacje odległość. W środowisku wiejskim prawdopodobne jest, iż codzienne spotkania stawały się z czasem sprawą na tyle naturalną, że nie sprzyjały refleksji nad znaczeniem poszczególnych osób w życiu pozostałych krewnych bądź ich brak uniemożliwiał wzajemne międzypokoleniowe oddziaływanie. Należy również brać pod uwagę, iż dzieci i młodzież ze względu na niewielkie doświadczenie nie zawsze uświadamiały sobie wpływ i rolę dziadków w procesie ich rozwoju.

W konkluzji powyższych rozważań na temat percepcji ludzi starych i starości w opinii dzieci i młodzieży należy stwierdzić, iż młode osoby biorące udział w badaniach prezentowały zróżnicowane poglądy względem poruszanych zagadnień. Niemal połowa badanych posiadała przychylne nastawienie wobec ludzi starych, a w opinii większość z nich najstarsze pokolenie odgrywało znaczenie w procesie kształtowania osobowości najmłodszej generacji. Stosunek ten przejawiał się zarówno w opisie cech osób starszych, jak

i w ocenie przekazywanych uczniom kompetencji. Zdecydowanej większości uczniów seniorzy jawili się jako osoby empatyczne oraz mądre i odpowiedzialne. Kontakt z osobami starszymi wyposażony w określone informacje i zdobywane latami doświadczenie pozwala nabywać wiedzę na temat otaczającej rzeczywistości, a także lepiej ją zrozumieć.

Najwyżej cenionymi przez dzieci i młodzież cechami osób starszych były ciepło i troska, którymi seniorzy otaczają młodsze generacje oraz postawa wobec życia. Ponad połowa badanych była zdecydowana w przekonaniu, iż warto korzystać z rad udzielanych przez osoby starsze ze względu na ich wiedzę i życiowe doświadczenie. Wśród umiejętności nabywanych poprzez kontakt z osobami starszymi dzieci i młodzież wymieniały najczęściej: umiejętność radzenia sobie w życiu, czynienie dobra, zasady i wartości religijne, mówienie prawdy. Wysoką pozycję wśród kompetencji zajęło także obdarzanie miłością.

Trzeba jednak podkreślić, iż prawie co czwarty badany prezentował mało przychylny stosunek względem osób starszych. Uczniowie ci nie tylko nie potrafili wskazać, za co cenią osoby starsze, lecz także niezręcznie czuli się w ich towarzystwie, gdyż przeszkadzało im zachowanie i postawa seniorów. Niemal połowa dzieci i młodzieży wskazywała na problemy zdrowotne najstarszej generacji oraz zachowanie wywołujące u uczniów rozdrażnienie i irytację. Życie ludzi starych na ogół było postrzegane przez badanych jako nieprzyjemne i pełne trudności, a wśród potrzeb osób starszych najwyższe pozycje zajęły opieka i troska oraz miłość i ciepło. Co piąty uczeń nie spytałby osoby starszej o radę, natomiast co trzeci nie dostrzegał kompetencji, które można byłoby od ludzi starych nabyć. Stąd też seniorzy zajęli trzecie miejsce wśród podmiotów przekazujących dzieciom i młodzieży informacje na temat rzeczy ważnych w życiu.

W prowadzonych rozważaniach nie można pominąć kwestii związanej z pojawianiem się wśród dzieci i młodzieży odpowiedzi „nie wiem”, jak też braku wskazań. Zachowanie dzieci i młodzieży mogło wynikać z trudności w sprecyzowaniu własnych poglądów, a także z niewystarczającej wiedzy na temat procesu starzenia się i funkcjonowania ludzi starych. W przypadku nieposiadania własnych dziadków oraz ze względu na ograniczony kontakt z osobami starszymi formułowanie sądów na ich temat mogło okazać się kłopotliwe, czego następstwem był brak odpowiedzi.

Analiza wyników badań pokazała, iż sposób postrzegania najstarszego pokolenia miał związek z płcią, wiekiem, typem rodziny, w której wychowywali się uczniowie oraz doświadczeniami badanych. Bardziej przychylne nastawienie do ludzi starych nieco częściej prezentowali chłopcy niż dziewczęta. Dziewczęta wypowiadały się na temat najstarszego pokolenia w sposób bardziej krytyczny, sugerując, iż przeszkadzało im zachowanie i postawa seniorów. Wprawdzie zauważały atuty i potrzeby osób starszych, jednak wskazywały także, iż stanowią one grupę, która wzbudza mało przyjemne odczucia, a nawet zdenerwowanie.

Osobami częściej postrzegającymi ludzi starych w sposób życzliwy byli także najmłodsi badani, tj. uczęszczający do szkoły podstawowej. Częściej koncentrowali się oni na pozytywnych cechach seniorów, doceniając przy tym okazywane przez nich ciepło i troskę. Towarzystwo najstarszego pokolenia wzbudzało w nich przyjemne odczucia oraz powodowało, że czuły się dobrze i bezpiecznie. Odmienny stosunek przejawiali natomiast uczniowie gimnazjum, którzy byli bardziej krytyczni wobec osób starszych. Sytuacja ta powodowana była zapewne większą świadomością w kwestii postępowania i możliwości seniorów, a także inną jakością międzygeneracyjnych kontaktów. Mimo bardziej sceptycznego podejścia uczniowie gimnazjalni wykazywali się większym obiektywizmem przy charakteryzowaniu osobowości oraz opisie możliwości i funkcjonowania ludzi starszych. Gimnazjaliści, rzadziej niż uczniowie szkoły podstawowej, koncentrowali się na dostrzegalnych zmianach w aktywności seniorów, częściej zaś dostrzegali ich życiową mądrość i nabyte w ciągu życia doświadczenie.

Nie bez znaczenia dla postrzegania ludzi starych był typ rodziny, w której wychowywały się dzieci i młodzież. Bardziej przychylni osobom starszym byli badani wychowywani przez dziadków, a także pochodzący z rodzin wielopokoleniowych. Oni też w większym stopniu dostrzegali ich zasługi w kształtowaniu osobowości młodszych generacji. Badani funkcjonujący w rodzinach, w których żyli przedstawiciele najstarszego pokolenia, z większą serdecznością i wyrozumiałością wypowiadali się o okresie starości i możliwościach osób starszych.

Reasumując powyższe spostrzeżenia, należy podkreślić, iż relacje międzypokoleniowe stanowią zagadnienie znaczące dla funkcjonowania jednostki. Możliwość obcowania z osobami starszymi zapewnia młodszemu pokoleniu nabywanie istotnych kompetencji i umiejętności. Międzygeneracyjne kontakty pozwalają tworzyć największe społeczne zasoby, jakimi dysponuje jednostka, a tym samym umożliwiają rozwój kapitału społecznego poszczególnych grup i społeczności (Danilewicz, 2009, s. 197–198). Zauważa się ponadto, iż dla lepszego zrozumienia osób starszych i większej wrażliwości na towarzyszące im troski i problemy istotne, a zarazem konieczne jest kształtowanie właściwych postaw wobec ludzi starych.

Podsumowanie

Starość – obecnie, w obliczu zachodzących przemian demograficznych, ale także społecznych – wpisała się w szczególny sposób w rzeczywistość współczesnych zbiorowości. Nie stanowi już okresu życia zarezerwowanego dla nielicznych jednostek, lecz staje się udziałem większości. Rozwój nowych technologii, nauk o zdrowiu i jakości życia, a także postęp towarzyszący niemal każdej dziedzinie egzystencji spowodowały zmiany w strukturze społecznej. Spadek śmiertelności, wydłużanie się długości oraz wzrost jakości życia

człowieka, pojawienie się nowego wymiaru starości to tylko niektóre konsekwencje dokonujących się przeobrażeń.

Starość jest obecna i współtowarzyszy niemal wszystkim procesom społecznym. Nie zawsze jednak stanowi etap wypełniony radością, spokojem i poczuciem satysfakcji. Wszechobecny rozwój zagwarantował zmiany zmierzające nie tylko w kierunku pozytywnym, lecz także wygenerował nowe zagrożenia i problemy. Przeobrażeniu uległa rola i znaczenie najstarszego pokolenia, co znajduje odzwierciedlenie w społecznym statusie ludzi starych. Mimo iż osoby starsze stanowią grupę bardzo zróżnicowaną ze względu na sytuację osobistą, rodzinną, zdrowotną, zawodową i materialną, społeczeństwo zdaje się o fakcie tym zapominać, budując niewłaściwe przekonanie na temat samych seniorów i starości. Towarzyszący starości stereotyp nie sprzyja przeżywaniu tego okresu życia w poczuciu satysfakcji oraz wzmacnianiu i kształtowaniu międzygeneracyjnych relacji.

Z perspektywy pedagogiki zagadnienie to nabiera szczególnego charakteru, stając się przy tym niełatwym wyzwaniem. Nieprzychylny stereotyp starości najczęściej towarzyszy najmłodszemu pokoleniu. Sytuacja ta niepokoi, gdyż okres starszego dzieciństwa i adolescencji to czas kształtowania się tożsamości jednostki, tworzenia własnej hierarchii wartości i celów, określania swojego miejsca w świecie. To etap decydujący dla powstawania poglądów i przekonań na temat otaczającej rzeczywistości, ludzi, zjawisk. To także czas, kiedy można najpełniej oddziaływać na osobowość, postawy oraz zachowanie dzieci i młodzieży, a więc przekazywać obiektywną wiedzę, kształtować opinie także na temat ludzi starych i starości, wspierać międzypokoleniowe kontakty. Wprowadzanie zasygnalizowanych zmian nie jest jednak możliwe bez odwoływania się do sfery praktyki edukacyjnej.

Szczególne znaczenie w procesie kształtowania właściwych stosunków pomiędzy pokoleniami odgrywa edukacja, która poprzez dokonywanie zmian w osobowości i postawach jednostek sprzyja inicjowaniu wzajemnych kontaktów pomiędzy wskazanymi grupami wieku, stwarza możliwość budowania trwałych i właściwych międzygeneracyjnych relacji, a tym samym przełamywanie mało przychylnego stereotypu starości oraz podnoszenie jakości życia osób starszych. Należy wspierać realizację idei edukacji szczególnie wśród najmłodszych generacji, ale także dbać o jej urzeczywistnienie w różnych grupach wiekowych. Takie podejście umożliwi integrację pokoleń w duchu solidarności i wychowania do wzajemnej pomocy (Łopatkowa, 2005, s. 16).

Bibliografia

- Czapka E., 2007, *Spoleczne role ludzi starych w świadomości młodzieży*, [w:] B. Bugajska (red.), *Życie w starości*, Wydawnictwo „Zapoli”, Szczecin.
- Danilewicz W., 2009, *Rodzina wśród ponowoczesnych dylematów*, [w:] W. Danilewicz (red.), *Oblicza współczesności w perspektywie pedagogiki społecznej*, Wydawnictwo Akademickie „Żak”, Warszawa.

- Halicka M., 2004, *Satysfakcja życiowa ludzi starych*, Akademia Medyczna w Białymstoku, Białystok.
- Halicka M., Halicki J., 2011, *Opinie polskich seniorów na temat starości i przygotowania się do niej*, „Polityka Społeczna”, nr specjalny „Aspekty medyczne, psychologiczne, socjologiczne i ekonomiczne starzenia się ludzi w Polsce”.
- Komorowska-Pudło M., 2007, *Relacje rodzinne osób starszych*, [w:] B. Bugajska (red.), *Życie w starości*, Wydawnictwo „Zapól”, Szczecin.
- Kozdroń A., Kozdroń E., Nowak P., 2008, *Osoby starsze w opinii studentów*, [w:] J. T. Kowalewski, P. Szukalski (red.), *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk społecznych i humanistycznych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Krupa B., 2012, *Starość w percepcji młodzieży – perspektywa pedagogiczna*, „Nowiny Lekarskie”, nr 1, s. 36–43.
- Lawrence A. P., Oliver P. J., 2002, *Osobowość. Teoria i badania*. Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Łopatkowa M., 2005, *Pedagogika serca wychowaniem dla pokoju*, [w:] B. Hołyst (red.), *Ochrona dziecka. Teoria i praktyka*, Centrum Szkolenia Policji, Legionowo.
- Maciantowicz E., 2006, *Poglądy współczesnej młodzieży na starzenie się i starość*, [w:] S. Steuden, M. Marczuk (red.), *Starzenie się a satysfakcja z życia*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Obuchowska I., 2000, *Adolescencja*, [w:] B. Harwas-Napierała, J. Trempała (red.), *Psychologia rozwoju człowieka*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Orzechowska G., 2000, *Wiedza gerontologiczna w kształceniu pedagogów społecznych*, „Zeszyty Naukowe WSHE w Łodzi”, nr 7.
- Rembowski J., 1984, *Psychologiczne problemy starzenia się człowieka*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Rudnik A., 2013, *Przemoc wobec osób starszych na wsi. Wskazania dla oddziaływań pedagogicznych* (maszynopis rozprawy doktorskiej, Uniwersytet w Białymstoku).
- Schaffer H. R., 2008, *Psychologia dziecka*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Sidorczuk A., 2008, *Relacje rodzinne a zadowolenie z życia ludzi starych na Podlasiu. Na przykładzie badań w środowisku miejskim i wiejskim*, [w:] J. T. Kowaleski, P. Szukalski (red.), *Pomyślne starzenie się w perspektywie nauk o pracy i polityce społecznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.
- Słupska-Kwiatkowska K., 2008, *Młodzi–starsi. Wzajemne relacje między pokoleniami*, [w:] A. Tokaj (red.), *Starość w perspektywie studiów pedagogicznych*, Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Króla Stanisława Leszczyńskiego, Leszno.
- Susulowska M., 1989, *Psychologia starzenia się i starości*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Szarota Z., 2004, *Gerontologia społeczna i oświatowa: zarys problematyki*, Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, Kraków.
- Szatur-Jaworska B., Błędowski P., Dziegielewska M., 2006, *Podstawy gerontologii społecznej*, Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, Warszawa.
- Śliwa S., 2010, *Postawy osób młodych (studentów) wobec starzejących się osób*, [w:] S. Rogala (red.), *Starość i jej konsekwencje społeczno-rodzinne*, Wydawnictwa Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji, Opole.
- Turner J. S., Helms D. B., 1999, *Rozwój człowieka*, Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa.
- Wandrasz M., 2005, *Starość i jej postrzeganie przez ludzi młodych*, [w:] A. Fabiś (red.), *Seniorzy w rodzinie, instytucji i społeczeństwie. Wybrane zagadnienia współczesnej gerontologii*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Zarządzania i Marketingu w Sosnowcu, Sosnowiec.
- Wiechetek M., Zarzycka B., Steuden S., 2006, *Percepcja roli i znaczenia osób starszych w wychowaniu młodego pokolenia. Badania empiryczne gimnazjalistów*, [w:] S. Steuden, M. Marczuk (red.), *Starzenie się a satysfakcja z życia*, Wydawnictwo Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.

Netografia

- Kowalczuk K., 2012, *Rola dziadków w naszym życiu*, CBOS, Warszawa, http://cbos.pl/SPISKOM.POL/2012/K_008_12.PDF (dostęp: 10.06.2014).
- Szczepańska J., 2008, *Co im zawdzięczamy? Opinie w przeddzień święta babć i dziadków*, CBOS, Warszawa, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2008/K_003_08.PDF (dostęp: 12.08.2014).
- Wądołowska K., 2009, *Polacy wobec ludzi starszych i własnej starości*, CBOS, Warszawa, www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2009/K_157_09.PDF (dostęp: 12.11.2014).